

Het huis met een bewogen geschiedenis: Bosscherweg 185 in Maastricht

In 1903 werd mevrouw Heijmans weduwe. Zij besloot het bedrijf van haar man met haar dochter voort te zetten. Het bedrijf stond in het Brabantse Oisterwijk – de plaats waar ook mijn grootvader Abraham van Dam is geboren en opgegroeid en een kleine Joodse gemeenschap kende. Het bedrijf was een huidenzouterij en vellerij – best nauw verbonden aan de slagersbedrijven waarin zoveel Joden indertijd werkten – en een tak van bedrijvigheid waaraan geen beperkingen voor Joden waren verbonden. De dames verplaatsten het bedrijf van Oisterwijk naar Maastricht met als locatie in de binnenstad de Helstraat (tegenwoordig de Bernardusstraat) no. 11. Spoedig werd voor een lokatie buiten het centrum gekozen om 3 redenen 1. de stankoverlast in het centrum, 2. de betere transportmogelijkheden met de Zuid-Willemsvaart voor de deur aan de Bosscherweg, vlak bij de overslagplaats van het spoor van waaruit zout en huiden konden worden getransporteerd en 3. vooral de nabijheid van het nieuw gebouwde slachthuis (abattoir) in Boschpoort.

De Bosscherweg waar het huis werd gebouwd, viel toen nog onder de gemeente Oud-Vroenhoven en op de alfabetische naamlijst van Oud Vroenhaven staan onder kadaster 3562 de namen van Elvira Gertrude Heijmans met beroep koopman en Sigmund Devries. Zij trouwden in 1905, met de bouw van het huis werd begonnen in 1906 (zie daartoe de eerste steen van E.H. en S.D.) en in 1907 werd het pand voltooid, getuige het windvaantje op het dak. Het huis is weelderig gebouwd in de art deco en jugend stil en is inmiddels een beschermd rijksmonument zowel voor het exterieur als voor het interieur. De omschrijving van deze directie woning is vastgelegd bij het besluit tot toekenning van de status van rijksmonument op 14 oktober 1996 door Aad Nuis, de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

De heer Devries was afkomstig uit een Sefardisch Joodse familie uit het Duitse O(o)st-Friesland – wellicht is de naam wat verbasterd – trok naar het zuiden trouwde hier met Elvira Heimans en werd mede directeur naast zijn vrouw. Ook de oude mevrouw Heijmans ging met dochter en schoonzoon in het huis wonen. Achter het huis stond het fabriekspand van de huidenzouterij met een uitgang ook naar de Voedingskanaalweg. In het adresboek Maastricht uit 1916 onder Vroenhoven staan vermeld: S . Devries, Huidenhandel, Kanaaldijk, Smeermaas D 49 en ook firma M. Hei(j)mans en Co, huiden-, vet- en darmhandel slagerij installaties, Bosscherweg, T. 236. Datzelfde telefoonnummer van 236 komen we weer tegen in het Maastrichtse archief van 1923 waarbij ook melding wordt gemaakt van de Firma M. Heimans en Co op Bosscherweg 185 naast de firma Nic Daenen op Bosscherweg 183, kortom al in 1923 was het tweede huis er tegenaan gebouwd.

Het gezin kreeg drie kinderen, een zoon en twee dochters. De oudste was Marcelle Antoinette Devries, zij werd geboren op 21 april 1906 en werd vermoord op 31 augustus 1942 in Auschwitz in de leeftijd van 36 jaar.

De tweede dochter Jos Devries werd geboren toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak. De heer Devries die nog de Duitse nationaliteit bezat, werd opgeroepen in het Duitse leger te dienen. Hij was nog maar net van huis toen het nabij gelegen Visé werd gebombardeerd. Van deze knallen/lawaai schrok mevrouw Devries zo erg dat ze prompt haar kind tien weken te vroeg verloor. Nauwelijks levensvatbaar werd de baby in leven gehouden in een ingenieus nagebootste couveuse van een hooikist. Deze baby heb ik als 84 jarige mevrouw Branse-Devries in 1998 en 1999 in Haarlem en Maastricht ontmoet waarbij zij mij veel heeft verteld over deze geschiedenis van haar familie in dit huis aan de Bosscherweg. Ik heb

dat toen opgeschreven en zij heeft dat nagekeken en de foutjes daarin gecorrigeerd. Zij is de voornaamste bron van deze oral history.

De heer en mevrouw Devries waren actief in het joodse verenigingsleven en zo staan er foto's in Joods Leven in Maastricht van Jacques Lemmens van hem uit het bestuur van de Kerkeraad uit 1939, van haar in het besuur van de vrouwen vereniging en van de dochter Marcelle uit de Joodse gezelligheidsvereniging.

De oorlog heeft diep ingegrepen. Aan het begin van de oorlog werd de mode winkel van de familie Zilvermit aan de Maastrichter Brugstraat door een NSB-er opgeëist. Zij moesten hun huis verlaten en vonden onderdak bij de familie Devries. Zij bleven daar van eind 1941 tot aan de zomer van 1942. Het gezin bestaande uit de heer Max en mevrouw Theresa (meisjesnaam Lebenstein) met dochter Helga – die Auschwitz overleefde en na de oorlog met een Joodse Maastrichtenaar Herzberg trouwde en haar ontberingen heeft beschreven in het boek 'Door het oog van de naald' (Verbum Holocaust bibliotheek, 2006) – en hun zoon Hans. Hans heeft in maart 1942 zijn bar mitswa (Joodse jongens die op 13-jarige leeftijd als volwaardig lid worden toegelaten tot het Kerkgenootschap tijdens een plechtigheid in de synagoge) gedaan vanuit dit huis. Dat werd de laatste bar mitswa in de oorlog in Maastricht. (zie foto). Hans zat in 1941-1942 ook op de Joodse school in Maastricht en de foto van zijn klas vormt de omslag van het boek 'Door de Holocaust verbonden' van Ellis Hertzberger en Jenny Gold die de kampen Theresiënstadt en Auschwitz overleefden. (Verbum Holocaust bibliotheek, 2009).

De Duitsers dwongen de familie Devries het huis te verlaten. De familie Zilverberg kreeg onderdak bij de Joodse familie Grüner aan de Jekerweg en doken vervolgens – na een waarschuwing in November 1942 van de Maastrichtse politie inspecteur Kraay die door de Duitsers nog in kamp Amersfoort heeft vastgezeten - onder in Luik. Zij zijn in de onderduik in op 24 november 1943 verraden maar hebben wel alle vier de oorlog overleefd; ondanks de ontberingen

door Helga in Auschwitz-Birkenau en de tien onderduikadressen van Hans in de regio Luik-Verviers. Hans keerde pas in Maart 1945 terug in Maastricht, terwijl Maastricht weliswaar in September 1944 was bevrijd maar niet toegankelijk was en bovendien maakte het wisselend front met het Ardennen tegenoffensief de situatie heel onzeker. Kortom de onderduikers uit Luik keerden pas in maart/april 1945 terug naar Maastricht en dat geldt ook voor de heer en mevrouw Devries.

Aan de oproep zich te melden voor werkverruiming in Duitsland op 25 augustus 1942 (de eerste grote razzia in Maastricht) bij de basisschool – waar vanwege de zomervakantie geen kinderen zaten – werd door de dochter Marcelle Antoinette Devries gehoor gegeven. Zij hoopte daarmee haar ouders te sparen. Marcelle liep met 300 honderd andere Limburgse Joden in de nacht van 25 op 26 augustus de 250 meter naar het station voor de trein naar Hooghalen waar zij op 26 augustus aankwam en al op 28 augustus met het eerstvolgende transport van Westerbork naar Auschwitz werd gebracht waar zij drie dagen later arriveerde en meteen op deze 31^e augustus werd vermoord.

De heer en mevrouw Devries werden niet meteen op transport gesteld in 1942 omdat voortzetting van het bedrijf - vanwege de halffabrikaten voor leer voor het Duitse leger van belang was. Zij moesten het huis met achterlating van vrijwel alle meubels verlaten en konden nog even in het fabrieksgebouwtje achter het huis in twee kantoren aan de Voedingskanaalweg van de zouterij verblijven. Daar werd een woonkeuken en slaapkamer geïmproviseerd. De hulp – een dochter van een werknemer van het slachthuis waarmee de heer Devries goed contact, mevrouw Lucy Wijnands - herinnert zich deze verplaatsing nog als heel vernederend voor hen. Het huis werd in bezit genomen door in Limburg wonende Duitsers, die gemobiliseerd of vrijwillig in Duitse krijgsdienst waren.

Volgens Lucy Wijnands zat ook een zekere heer Schmidt in dat huis. Schmidt was in ieder geval wel hoog en droeg een beangstigend uniform in de ogen van het toen 12-jarige meisje. Toen de pastoor

Moorman van deze parochie door de Duitsers was gearresteerd, lukte het deze Schmidt, na protest van de bewoners, hem binnen een dag weer vrij te krijgen. Uit het Limburgs provinciaal archief komt naar voren dat het huis dienst deed als gebouw voor de luchtbeschermingswaarschuwing in het Duits: Luftschutz Warnvermittlung Zentrale.

Toen de familie Devries na de onderduik in Luik terugkeerde ik denk in April 1945 - werd zij verwelkomd met de kerkklokken die het Wilhelmus speelden ter begroeting en de pastoor die hen bij de binnenkomst in de wijk bij de spoorwegovergang verwelkomde. Dat was heel positief maar anderzijds zag mevrouw Elvira Devries haar geroofde spullen nadien bij de burens aan de waslijn hangen. Ook het verlies van de vermoordde dochter Marcelle Antoinette was groot en er ging geen dag voorbij dat zij er niet even met de hulp over praatte.

Nadat de Duitsers in September 1944 vertrokken waren, kwamen de Amerikanen. Door de verloren slag rond Arnhem bleven de Amerikanen een half jaar in het Zuiden. De dochter Jos (branse) Devries, die eerst in Haarlem was ondergedoken maar daar werd de hele groep van 69 onderduikers verraden en het lukte haar als enige te ontkomen en ook Luik te bereiken door bij Maaseik de Belgisch-Nederlandse grens over te steken. In Luik vond zij het onderduikadres waar ook haar ouders zaten. Zij overleefde als enige van de 69 in Haarlem verraden onderduikers de oorlog. Een bijzondere vrouw met veel warmte , zo schreef zij ons op 25 november 1998 waar zij het verslag dat ik opstelde op enkele punten corrigeerde – ze sprak niet over correctie maar ‘ik heb een paar opmerkingen apart bijgevoegd’ , een fijnzinnige subtiliteit – aan het slot ik citeer: ‘Ik hoop dat U uit mijn slecht handschrift wijs kunt worden , want om te typen zijn mijn vingers te krom geworden, mijn hoofd gelukkig nog niet! Nogmaals hartelijk bedankt en voor U allen 3 punnekes (voor de niet-Maastrichtenaren ‘poenekes zijn kusjes).

Zij hielp de Amerikanen als tolk-vertaalster na de bevrijding van het zuiden.

Voor de Amerikanen werd de Bosscherweg 185 een rusthuis 'resthouse' om even op adem te komen. Het waren de soldaten die tijdelijk van het front mochten bijkomen. Te denken valt aan het Duitse tegenoffensief in de Ardennen rond Bastogne en de slag om Aken. De Amerikaanse legertandarts hield praktijk in de eetkamer (de huidige werkkamer van Marij) en vele soldaten sliepen op britsen in het hele huis inclusief de kelder. Van September 1944 tot december 1944 zouden hier tegelijkertijd 140 Amerikaanse soldaten hebben gewoond. Het huis werd niet beschadigd al werden veel van de roerende goederen in de Duitse tijd wel geroofd.

Aan het Koningsplein 20 b woonde voor de oorlog de familie De Vries bestaande uit de vader Isidore de Vries – grossier in vlees en de zoon van slager Simon de Vries - , de moeder Mietje de Vries-Fortuin – behorende tot de Spanjaard familie evenals Fred Grünfeld via zijn grootmoeder Mathilde Spanjaard - en de twee dochters Bep Sonja de Vries en Carla de Vries. Van deze vier mensen heeft alleen de laatste dochter Carla de Vries de oorlog overleefd. Zij trouwde nog in de oorlog – het laatste voltrokken Joodse huwelijk in Maastricht op 7 augustus 1942 – met Paul Sommer (koopman in oliën) en probeerden daarna via Frankrijk naar Zwitserland te vluchten. Het lukte hen echter niet de Frans-Zwitserse grens over te steken en hebben gezworven in het Franse Alpengebied met onderdak bij boeren en hebben kunnen overleven. Zij keerden terug naar Maastricht maar hadden geen huis meer. De zojuist uit Luik teruggekeerde familie Devries vingen hen op in hun huis aan de Bosscherweg 185. Zij betrokken de eerste etage en er werden in dit huis twee kinderen geboren, eerst Irene in 1945 en daarna Charles in 1947 vervolgens verhuisden zij naar Amby waar het derde kind Ingrid werd geboren.

Zeer bijzonder is dat alle drie Irene, Charles en Ingrid voor deze dag uit Jeruzalem, Lanaken en Amstelveen gekomen zijn om deze dag

mee te maken en de steentjes voor hun grootouders en tante te kunnen leggen. Vader en zoon zijn ook actief geweest als bestuurders en vertegenwoordigers van de Joodse gemeente. De discussie over zo'n overlegorgaan na de Duitse inval zal blijven voortduren; een gegeven is echter en dat wordt heel vaak vergeten, dat ook zij vader, moeder en dochter op 31 juli 1943 in Auschwitz zijn vermoord nadat zij via Mechelen zijn gedeporteerd.

Eind jaren '50, mevrouw Devries was overleden en meneer Devries vertrok naar een bejaardenhuis in 't Gooi, kwam het huis in het bezit van de tweede eigenaars, de familie Moers, een groot gezin waarbij de zoon de rijdende winkel in de kelder parkeerde. Later werd de rijdende winkel de enige levensmiddelenwinkel in de buurt. In 1984 werd ik aangenomen bij de juridische faculteit in Maastricht. In 1985 kochten wij dit huis van de familie Moers die naar een flat vertrokken. Mijn vrouw Marij en mijn zonen Joram en Samme volgden mij vanuit Amsterdam naar Maastricht.

De vraag is hoe ken je de geschiedenis van je huis. Het antwoord is toeval, overlevering (oral history) en nog iets meer dan dat wat te maken heeft met het gegeven dat ik ook een Jood ben en mijn ouders de oorlog ondanks verraad in onderduik overleefd hebben en ik wel iets van gevoeligheid of overgevoeligheid van de tweede generatie in me heb. Met onderzoek en oral history naar gevoelige kwesties sla je vaak de plank mis door misschien de verkeerde woordkeus of te botte benadering. Elke methode van onderzoek vereist veel kennis en voorstudie over de aanpak om tot een resultaat te komen dat ook nog verrassend en verifieerbaar kan zijn. Hoe ging het in dit geval?

Na een prachtige herfstwandeling in het Limburgse heuvelland, kwamen we in de herfst van 1997 thuis en ja daar stond alweer een Belgische auto in onze oprij laan. Wij boos, een chauffeur Nederlands sprekend met een Frans accent maakte zijn excuses en leek ook wel aardig. Hij vertelde ons dat hij zijn vrouw zo graag het

huis van zijn opa en oma wilde tonen. Wij ontdooiden en nodigden hen uit binnen te komen. Hij heette Marcel, naar zijn omgekomen tante Marcelle Antoinette Devries en vertelde dat zijn andere tante in Haarlem woonde. Stom genoeg zijn we het adres van deze Marcel Devries uit Brussel kwijt geraakt, maar hij belde wel zijn tante in Haarlem op en vertelde haar dat wij – althans dat denk ik – best aardige mensen waren en ook wel te vertrouwen waren. Zo kwam dat contact tot stand met zijn tante Jos, wij gingen eerst bij haar op bezoek in Haarlem en vervolgens kwam zij na enige tijd op bezoek bij ons in Maastricht met haar goede vriendin. Deze goede vriendin was Carla Sommer-de Vries die dus ook in dit huis heeft gewoond en veel herinneringen had en bovendien – ja toch wel heel toevallig – ook nog familie van mij is. Haar moeder Mietje Fortuin is namelijk een verre achternicht van mij via de familie Spanjaard uit Borne waarvan we zelfs een familievereniging hebben Berith Salom. Enige beduchtzaamheid verdween daarmee als sneeuw voor de zon.

Het winnen van het vertrouwen van wie je wilt interviewen mede gebaseerd op een grondige kennis voor je aan het interview begint, is essentieel voor het slagen van zo'n onderzoeksproject.

Maastricht, 18 juni 2012

Fred Grünfeld